

Michal Chocholatý

**POSLEDNÍ
Z TÁBORŮ
SMRTI**

... přežili Treblinku a Sobibor

Michal Chocholatý

**POSLEDNÍ
Z TÁBORŮ
SMRTI**

*Památník obětem vyhlazovacího
tábora Sobibor.*

Michal Chocholatý

POSLEDNÍ Z TÁBORŮ SMRTI

... přežili Treblinku a Sobibor

NAKLADATELSTVÍ
EPOCHA

Copyright © Michal Chocholatý, 2019

Cover © Lukáš Tuma, 2019

Photos © holocaustresearchproject.org, archiv Michala Chocholatého,
archiv Chrise Webba, Wikimedia Commons, 2019

Drawings © Michal Chocholatý, Žaneta Kortusová, 2019

Czech Edition © Nakladatelství Epoque, Praha 2019

ISBN 978-80-7557-206-6 (print)

ISBN 978-80-7557-742-9 (ePub)

ISBN 978-80-7557-743-6 (mobi)

ISBN 978-80-7557-744-3 (pdf)

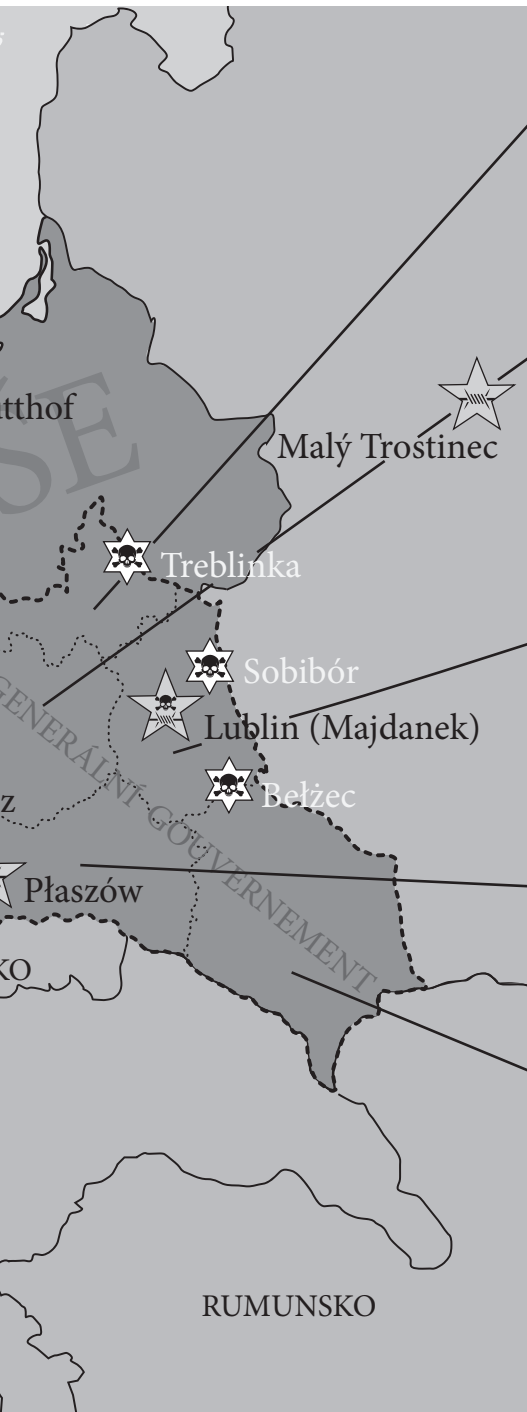
Tato kniha je věnována památce mé matky.

Mapa hlavních nacistických táborů

- Koncentrační tábor
- Tábor okamžitého vyhlazení
- Kombinovaný tábor
(koncentrační tábor s pozdějším začleněním procesů typických pro tábory okamžitého vyhlazení)

Varšavský distrikt

Zde se nacházelo SS-Sonderkommando Treblinka, ačkoli bylo řízeno z velitelství se sídlem v Lublinu, tj. v lublinském distriktu.

Radomský distrikt

Měl nejdlejší hranici se sousedním územím Wartheland, kde se nacházel tábor okamžitého vyhlazení Kulmhof (Chełmno nad Nerem), který tak byl situován mimo území Generálního gouvernementu stejně jako Auschwitz (Osvětim), jež se nacházela v Horním Slezsku.

Lublinský distrikt

SS-Sonderkommando Belzec a Sobibor se nacházela v tomto distriktu a bylo zde i sídlo řízení Operace Reinhardt.

Krakovský distrikt

Zde sídlilo ústředí Generálního gouvernementu.

Haličský distrikt

Včleněn do Generálního gouvernementu až v létě 1941.

Obsah

Úvod.....	11
Setkání s Treblinkou.....	17
Osudové setkání se Samuelem Willenbergem	39
Dva hrobaři.....	87
Pátrání po dalších svědcích Treblinky.....	141
S Toivim v Sobiboru.....	173
Jediný „Čechoslovák“, který přežil Sobibor.....	221
Poslední ze Sobiboru, poslední z táborů Operace Reinhardt.....	243
Závěr	279
Seznam použitých zdrojů	283
Seznam přeživších Sobibor	289
Seznam přeživších Treblinku	293

Úvod

Záměrem knihy, kterou právě čtenář bere do ruky, je zprostředkování mých osobních zkušeností s pátráním po posledních svědcích z táborů okamžitého vyhlazení Treblinka a Sobibor. Publikace vychází z mého mnohaletého výzkumu holocaustu, který započal v roce 2000 návštěvou památníku v Treblince. Právě zde jsem si uvědomil, jak málo místa je v českém prostředí věnováno historii tohoto nejvýznamnějšího tábora holocaustu. Úzkou pramennou základnou jsem se tehdy, dnes je tomu již devatenáct let, propracoval ke zjištění, že Treblinku přežili jen dva Češi. Jak jsem však ke svému zklamání zjistil, poslední z nich, Richard Glazar, spáchal sebevraždu v roce 1997. Jeho knižní vzpomínky na Treblinku, sepsané do knihy *Treblinka, slovo jak z dětské říkanky* se však pro mě staly impulsem k rozkrytí subtilních okolností, které provázely nejen historii Treblinky, ale i jí typologicky příbuzného tábora Sobibor, odkud se zachránil jen jediný Čech. To vše navzdory nesmírné mortalitě, kterou se oba tábory „pyšnily“.

Tehdy začala má dlouhá badatelská odysea, která vedla k osobním setkáním s posledními z těch, kteří přežili Treblinku a Sobibor. Konce války se dožilo necelých sedmdesát svědků Treblinky, a to oproti osmi stům tisícům zde zavražděných Židů v období pouhých třinácti měsíců fungování tábora. Dnes už nežije žádný z nich. Počínaje rokem 2002 a konče rokem 2016, kdy zemřel poslední svědek Treblinky, se mi podařilo navázat kontakt s šesti tehdy ještě žijícími pamětníky Treblinky. S pěti

jsem se setkal osobně, s jedním jsem dlouhá léta udržoval telefonický kontakt. Získal jsem si přátelství Samuela Willenberga, ve své době posledního svědka Treblinky, s nímž jsem se od našeho prvního osobního setkání v roce 2003 znal třináct let. Prostřednictvím rozhovorů o Treblince s očitými svědky jsem shromažďoval cenné informace k historii tohoto tábora, jenž byl pro českou čtenářskou obec dlouhá léta upozadován ve prospěch Osvětami.

V případě Sobiboru byla situace podobná. V českém, ale i celosvětovém prostředí byla jeho historie dokonce ještě méně zpracovaná. Konce války se dožil jen jediný Čech, Kurt Ticho. Podařilo se mi navázat s ním kontakt, který jsme udržovali do jeho smrti v roce 2009. Celkově se ze Sobiboru zachránilo jen několik desítek vězňů. Poslední z nich zemřel v červnu 2019. Byl posledním svědkem posledního tábora smrti, resp. tábora Operace Reinhardt. Měl jsem možnost setkat se s ním na začátku roku 2018, kdy mu bylo úctyhodných devadesát pět let. Od roku 2007 jsem udržoval kontakt především s Tomaszem Blattem, dalším svědkem Sobiboru, ale setkal jsem se hned s několika dalšími pamětníky tohoto tábora, z nichž dnes již nikdo nežije.

Záměrem knihy není převyprávět historii táborů smrti v Treblince a Sobiboru tradičním způsobem literatury faktu či populárně-vědecké práce, ale pokusit se nahlédnout do jejich zákoutí očima obyčejného člověka, pátrajícího po celém světě po posledních svědcích, kteří v horizontu sedmnáctiletého pátrání postupně odcházeli, až nezůstal žádný. Má být zároveň odrazem jejich osudů a ohlédnutím se za strnitou cestou, která mnohdy předcházela osobním setkáním mezi mnou a přeživšími, jež si žádalo specifický přístup k získání si vzájemné důvěry.

Kniha čerpá především z původního materiálu, který jsem shromáždil. Nesnaží se být odborným textem, ale spíše cestopisným a životopisným zprostředkováním mých zkušeností ze setkání se Sobiborem a Treblinkou a jejich očitými svědky. Mou ambicí je představit svébytné vykreslení historie obou táborů na pozadí soumraku života těch opravdu posledních pamětníků.

Kniha je zároveň mementem, posledním odkazem těch, kteří se stali ústředními svědky židovské genocidy druhé světové války. Je souhrnem jejich vzpomínek na dobu před třičtvrtě stoletím, kdy byli mladými hochy a dívkami v plné síle a v nejlepších letech. Čerstvě dospělí lidé, kteří bojovali o svůj holý život za ostnatými dráty skutečných, nám takřka neznámých táborů smrti. Je také ukázkou jejich nedávno uplynulého života, stejně jako prostředí jejich rodin a toho, co vytvořili, jaký kámen položili, aby jejich jméno pokračovalo a pravda o táborech smrti, kterými prošli, přecházela z generace na generaci. Proto jsem za stejně důležité jako setkat se přímo s nimi považoval i setkání s jejich příbuznými, dcerami, syny, vnuky a vnučkami, z nichž ty poslední jsou dnes vesměs ve věku, v němž jejich dědové a babičky procházeli torturou vyhlazovacího tábora. Snažil jsem se poodhalit jejich nitro a pokusit se tak alespoň zčásti pochopit roli, v jaké nahlízejí na nynější svět, ve kterém se často setkávají s odkazem holocaustu, předávaným svými předky.

Cítím se povinen shrnout v této knize závěrečnou životní etapu těch, kteří byli posledními z přímých účastníků nacistického běsnění ve své nejzrudnější podobě, na konci světa, za světem a životem, řečeno slovy Richarda Glazara, kam se dostali jen zatracení, kteří vstupovali ve sto tisících a odcházeli v desítkách, aby podali světu svá svědectví.

Formou, kterou jsem pro knihu zvolil, se snažím vyjádřit osobní a velice subjektivní vhléd do popisovaných, místy by snad bylo vhodnější napsat vyprávěných událostí, čímž se po dlouhé době odkláním od konvencí, které je nutné dodržovat při kompozici odborného textu, který se od historika očekává. Je však nutné si uvědomit, a právě takto to chci, že tento přístup odráží moji prvotní a takřka osudovou motivaci, jež mě přivedla ke studiu táborů smrti. Tehdy jsem ještě nebyl historik, k Treblince a Sobiboru mě nepoutaly zájmy vědce. Prostě jsem se rozhodl, že se o tyto tábory budu zajímat. Možná to tak prostě přece jen nebylo, jak snad čtenář pochopí dále, ale spíše, než o otázku výběru se tu jednalo o pocitovou záležitost, vnitřní nutkání, jež mě vtahovalo hlouběji a hlouběji do tematiky, která mi o mnoho let později dopomohla k tomu, abych se stal historikem. Záměrně zdůrazňuji, že k tomu došlo v tomto pořadí. Tedy, holocaust mě přivedl ke studiu historie, ne naopak. A tím, že jsem strukturoval knihu tak, jak je vám nyní předložena, tím, že jsem zvolil právě tyto jazykové prostředky, formu, osobní přístup, tím vším se snažím přiblížit klima, jež bylo tou nejdůležitější vývojovou etapou v genezi mé odborné specializace, kterou určilo.

Když se bývalý hrobník Treblinky, Elijahu Rosenberg, dozvěděl o mém zájmu a uvědomil si, kdo jsem – tehdy mi bylo dvaadvacet let, když jsem jej poprvé oslovil, navíc jsem měl jen dělnické vzdělání a co víc, nebyl jsem Žid – vyjádřil své zjištěné slovy: „Jsem zdrcený a nemohu se uklidnit, že se tak mladý člověk, a k tomu ještě Čech, zajímá o to, co se dělo v pekle Treblinky II.“¹ Také další z reakcí Rosenbergovy rodiny, která se dostavila o mnoho let později, byla naplněna upřímným ob-

---

¹) Z dopisu Elijahu Rosenberga adresovaného autorovi v roce 2003.

divem, vyplývajícím z vděčnosti, že sděluji jejich, tudíž židovský – anebo rodinný – příběh. Jedna z Rosenbergových vnuček mi napsala: „Michale, jsem Ti velice vděčná za Tvůj svědomitý výzkum, který jsi provedl v posledním desetiletí. V Izraeli nás hřeje u srdce, že vyprávíš náš příběh a šíříš informace o Zvěrstvech Treblinky.² Ráda bych Ti poděkovala za sebe i svou rodinu.“³

I Samuel Willenberg, pracovní vězeň Treblinky, který byl jako jeden z mála vybrán z transportu k pracím zajišťujícím nezbytný provoz tábora, byl velmi překvapen, když se během jednoho z našich prvních telefonických rozhovorů dozvěděl o tom, že nejsem Žid. On sám byl přitom vnímán jako poloviční Žid, alespoň Elijahu Rosenbergem, jak mi zdůraznila Rosenbergova dcera Rivka.⁴

Nicméně právě nežidovský původ těch, kteří se snaží proniknout do tematiky táborů smrti, je podle některých přeživších vítaným atributem. Autor knihy *Útěk ze Sobiboru*, Richard Rashke, to vyjádřil prostřednictvím vlastní zkušenosti s Tomaszem Blattem, svědkem Sobiboru. Když se Rashke Blattovi svěřil, že není Žid, vypadal překvapeně. Ale rychle se vzpamatoval a nakonec konstatoval: „To je dobře,“ řekl. „To dodá vaší knize více hodnověrnosti. Nejlepší kniha, jakou jsem kdy četl o holocaustu, byla napsána nežidovkou, Gittou Sereny.“⁵

Zajímavý postoj k mému zájmu zaujal i Kalman Teigman, Willenbergův kolega z Treblinky. Byl vlastně tím, kdo mě přesvědčil, abych se do práce na této knize, která začala před mno-

²⁾ V originále použito Atrocities of Treblinka.

³⁾ Z Netina komentáře na Facebooku ze dne 7. 2. 2018.

⁴⁾ Z autorova rozhovoru s Rivkou B. ze dne 13. 1. 2013 v Jeruzalémě.

⁵⁾ RASHKE, Richard, *Escape from Sobibor*, Urbana, Chicago 1995, s. 293.

ha lety, pustil, abych se vypravil do Izraele za těmi, kteří jsou posledními. Nebýt Kalmana Teigmana, zřejmě nikdy bych se již neviděl s žádným z přeživších Treblinky, a co víc, i Sobiboru, tábora těže kategorie jako Treblinka, jen o pár měsíců staršího. Překvapila mě také reakce Pinchase Epsteina, dalšího treblinského hrobníka, kterému jsem kdysi volal, abych se dozvěděl, že je nemocný a nepřeje si o Treblince mluvit. Myslel jsem si, že jej nebudu nikdy více obtěžovat, abych jej přesvědčil poskytnout mi informace o treblinském sektoru smrti s plynovými komorami. O pár let později, právě v době, kdy jsem začal realizovat první verzi této knihy, jsem mu přece jen znovu zavolal, snad proto, abych jej slyšel a vyznal se mu, že je pro mě společně s Elijahu Rosenbergem největším hrdinou, kterého jsem kdy slyšel, jakkoli pateticky mohou dnes tato slova působit. Pinchas Epstein byl však natolik dojat mým upřímným vyznáním a obměkčen zájmem pro něj cizího člověka, že přikývl a rezolutně prohlásil, abych jej navštívil.

Setkání s Treblinkou

V roce 1999 pro mě byla Treblinka táborem, o kterém jsem se dozvídal útržkovité informace z různých literárních syntéz, věnujících se problematice holocaustu. O to zajímavější mi tyto informace připadaly. Z toho mála, co jsem měl k dispozici, jsem si představoval tábor s budovou obsahující několik plynových komor, ke kterým vedla široká cesta, obehnaná ostnatým drátem, propleteným větvemi jehličnatých stromů. Druhým prvkem, který v mé představě dotvářel tehdy ještě velice povrchní obrázek tábora, byl zlověstný „lazaret“, tedy jáma, na jejímž okraji byli stříleni vysídlenci, kteří nebyli schopni dojít o vlastních silách do plynových komor, především starci a malé děti. To byly alfa i omega, které hnětly mou ranou představu Treblinky. A já chtěl vědět víc. Zvláště vzhledem k tomu, že Treblinka byla uváděna jako tábor, ve kterém nacisté vyhladili za zhruba třináct měsíců na osm set tisíc Židů. Bylo mi také jasné, že Treblinku nelze zaměňovat s Březinkou, osvětlimským podtáborem, což se mnohým stává bohužel ještě v dnešní době. A na těchto základech se zrodil můj zájem o hlubší proniknutí do historie treblinského tábora.

Krátce po tom, co jsem opustil základní vojenskou službu, vypravil jsem se na vlastní pěst do Polska. Poprvé v životě. Bylo mi tehdy osmnáct let. Jel jsem do Treblinky, vybaven papírovou mapou, tenkrát ještě bez mobilního telefonu, který v té době nebyl běžnou součástí moderního člověka, a s neznalostí jakéhokoli jazyka kromě své mateřštiny. Polština, kterou

jsem slyšel cestou, mi připadala cizí, příliš vzdálená. Nerozuměl jsem jí a během cesty mě proto několikrát jímala úzkost z pomyslení, že jsem v cizí zemi, vzdálen takřka tisíc kilometrů od domova, a v případě jakýchkoli nesnází se nebudu schopen domluvit. Přesto jsem zdárně dorazil do Treblinky, aniž bych však měl konkrétní představu o tom, co mě na místě bývalého tábora čeká. Představoval jsem si, že najdu polorozbořený tábor. Místo toho jsem narazil na zchátralou a nepoužívanou železniční stanici. Podél zrezivělých kolejí jsem došel až k odbočce k památníku, kterému dominovala spousta balvanů zasazených do betonu či písku.

Památník Treblinka.

Je zvláštní, že na území pomníku, a tedy teritoria bývalého tábora, jsem tehdy vstoupil z východní strany a prošel nejprve přímo na území někdejšího sektoru smrti, který se později stal tou táborovou částí, jíž jsem ve svém nadcházejícím výzkumu věnoval nejvíce prostoru. Ve chvíli, kdy jsem vstoupil mezi

Autorův první osobní kontakt s bývalým táborem smrti Treblinka.

spousty balvanů, které pokrývaly bývalé masové hroby, netušil jsem, anebo jsem spíše nechtěl tušit, že jsem právě součástí bývalého tábora smrti Treblinka. Myslel jsem si, že tento pomník, který se přede mnou rozprostíral, je jen jakýmsi úvodníkem k místu, kde spatřím bývalé a autentické táborové objekty. Pokračoval jsem proto až k o dva kilometry vzdálenému, v té době již nepoužívanému pískovému lomu, jenž byl základem sousedního trestaneckého pracovního tábora, ze kterého však zůstaly již jen některé betonové fragmenty budov. Základy, sklep, bunkry, rampa. Tohle nebyl vyhlazovací tábor. Význam nápisu *Karny obóz pracy* jsem pochopil velice rychle, a stejně tak rychle mi došlo, že nápis *Obóz zagłady*, který jsem nechal těch několik kilometrů za sebou, byl neomylným ukazatelem toho, že to, co jsem naivně považoval za vstupní kampaň k vyhlazovacímu táboru, byl ve skutečnosti sám bývalý vyhlazova-

*Zbytky budovy bývalého trestaneckého pracovního
tábora Treblinka I v květnu 2000.*

cí tábor. Prostoupilo mnou zklamání. Jel jsem sem, abych se o Treblince dozvěděl více, ale místo toho jsem našel jen pomníky a ceduli, k níž jsem se poraženě vrátil při své zpáteční cestě na nádraží v Małkinii Górné.

Na informační ceduli bylo znázorněno uspořádání vyhlazovacího tábora. Vyčetl jsem z ní pro mne zajímavou informaci, že v táboře byly staré a nové plynové komory. Přestože jsem si však přijel pro odpovědi, odcházel jsem odtud s více otázkami. Tou hlavní bylo, co se stalo s táborem? Kam se poděla jeho zástavba, infrastruktura? A v tu chvíli, u hlavní brány pomníku vyhlazovacího tábora, jen několik metrů ode mě, vzplál borovicový les. Bílý dým zahalil okolí a s oranžovými jazyky plamenů začali bojovat přivolaní hasiči. Tehdy jsem ještě netušil, jak symbolický význam měla tato zkušenost. Netušil jsem, že v sr-

Kamenné spousty na území bývalého tábora smrti Treblinka.

pnu třiadvacátého roku zde také hořelo. A tento oheň byl odpovědí na jednu z mých základních otázek, jak čtenář pochopí později.

Dnes je to takřka nepředstavitelné, ale tenkrát byl internet pro běžné uživatele, nebo alespoň pro mě, teprve v plenkách. Nebyl, stejně tak jako mobilní telefony, běžnou a samozřejmou studnicí pro čerpání informací.

O Richardu Glazarovi, jednom ze dvou jediných českých přeživších Treblinky, jsem se dozvěděl ještě před svou cestou do Treblinky z knihy od Miroslava Kárného, jež se zabývala osudy terezínských Židů ve válečném období. Také jsem se dočetl o jeho knize *Treblinka, slovo jak z dětské říkanky*. Tu jsem si však vypůjčil ve Státní vědecké knihovně v Plzni kupodivu až po nezdaru mé první výpravy do Treblinky, odkud jsem si odvážel zmatené pocity, vyplývající z neuspokojené touhy po sběru informací. Knihu jsem přečetl doslova jedním dechem.

Poprvé jsem se tak dozvěděl podrobnosti o táboře smrti Treblinka a začal jej rozlišovat od běžných koncentrač-

ních táborů. Velmi mne zaujalo, že treblinští vězni nechodili oděni v pruhovaném, jak jsem si je představoval, ale že jim byly ponechány civilní šaty s odpáranou Davidovou hvězdou. Po dočtení knihy jsem ani na chvíli neváhal a rozhodl se, že se musím s jejím autorem setkat osobně. Na obálce jsem si prohlížel Glazarovu dumnou tvář porostlou plnovousem a přečetl si, že v současné době žije v Allschwilu ve Švýcarsku.⁶ Vzrušeně jsem rozevřel atlas a pídil se po tomto městu, o kterém jsem dosud neslyšel. Naplánoval jsem si cestu a už se viděl, jak sedím ve stínu Alp v jeho společnosti, a rozprávíme o Treblince. Měl jsem na něj tolik otázek.

Průkaz s falešnou identitou, který Glazar obdržel po nástupu v německé továrně.

⁶⁾ Vydání knihy, které jsem měl tehdy k dispozici, pocházelo z roku 1994 a bylo prvním českojazyčným vydáním.

Za několik dnů jsem se však dozvěděl, že Richard Glazar spáchal sebevraždu sotva před třemi lety. Tato zpráva pro mne byla opravdovou ranou. Bylo mi líto, že zemřel poslední z českých svědků Treblinky, a jak se zdálo, i ze všech treblinských přeživších vůbec, neboť články, které jsem si o něm následně přečetl, se skvěly titulky, že byl posledním na světě. Jaká škoda.

Trvalo to několik měsíců, než jsem se dozvěděl, že Glazar ve skutečnosti posledním nebyl, ačkoli *byl* posledním dohledaným Čechem, který na vlastní kůži poznal peklo Treblinky. Opravdu posledním svědkem Treblinky se stal Samuel Willenberg, se kterým jsem se měl teprve setkat.

O devět let později se mi však podařilo setkat se s Glazarovou o dva roky mladší sestřenicí Irenou, v jejíž společnosti se objevuje na jednom ze snímků, který je součástí obrazové přílohy knihy *Treblinka, slovo jak z dětské říkanky*. Paní Irena prožila většinu války v terezínském ghettu a v továrně Klída, takže neopustila území Protektorátu Čechy a Morava. Od našeho prvního setkání jsem se s ní setkal ještě několikrát a pokaždé to pro mne bylo inspirativní a zároveň velmi bolestnou zkušeností. Nesmírně si vážím její otevřenosti, s jakou se mi dokázala svěřit s tíživými vzpomínkami, týkajícími se především trpkého osudu jejího bratrance Říši, jak Richardu Glazarovi familiárně říkala. Avšak právě její obdivuhodná upřímnost a empatie mi alespoň zčásti nahradily osobní setkání s Richardem Glazarem, který již nežil, a s nímž bych se byl býval tak rád osobně sešel. Zvláště po tom, jak jsem si k němu budoval stále těsnější platonický vztah prostřednictvím osobních setkání s jeho bývalými spoluvězni z Treblinky.

V neděli 15. února 2009 jsem se vypravil do pražských Holešovic, abych se ve zdejším penzionu setkal s paní Irenou Ravelovou, po domácku zvanou Irka. Bydlela v pátém patře, kam jsem

vyjel výtahem. Tady už mě na prahu jednoho ze skromných bytů čekala drobná stařenka, která mě pozvala dál. Nemohl jsem si nepovšimnout dvou izraelských vlaječek, překřížených na robustních vchodových dveřích z ebenového dřeva.

Byt paní Irky byl velice prostý. Jediná místnost s kuchyňskou linkou a postelí tísňící se v protějším rohu vedle topení. Okno nad ním vycházelo do betonového království zdejší čtvrti. Vedle kuchyňské linky stál stolek s židlemi. Protějščí stěny místnosti byly obloženy starými skříněmi, polepenými všelijakými černobílými a barevnými fotografiemi. Poznal jsem na nich paní Irenu, ale i bývalého prezidenta Václava Havla. A dokonce i malého Ríšu.

Věděl jsem, že Richard Glazar prožil poslední dny svého života právě ve zdejším penzionu, avšak dosud jsem netušil, kde přesně bydlel, za jakých podmínek, ani z jakého okna onoho osudného prosince sedmadvadesátého roku vyskočil.

Paní Irena mě pohostila kávou, přičemž začala docela spontánně vyprávět pohnutou historii jí samotné i svého bratrance Ríši. Svěřila se mi, že na sklonku života bydlel Ríša společně se svou ženou Zdenkou střídavě v Čechách a ve Švýcarsku. Stále tu od něj měla kazety s nahrávkami, nepochybně z jeho přednášek o Treblince. Také se nechala slyšet, že její bratranec chtěl v Česku rozjet nějaký projekt, ke kterému přizval mnoho učných a významných lidí, ale nakonec se mu nepodařilo získat dotaci, a tak z celé věci sešlo. Došlo i na úsměvnou historku, která stála v pozadí oné známé fotky, na které byli oba ještě jako malé děti. Jejich babička jim právě upletla nové oblečení. Ireně šaty a Richardovi svetr z kousavé vlny: „A on měl takový vztek!“ zavzpomínala. Vysvětlila, že dva roky žil u nich v domácnosti v Kolíně, protože jeho rodiče zrovna procházeli složitým rozvodovým obdobím. Na tato léta Irka nostalgic-

ky vzpomínala: „My jsme se furt jako prali. Když byli chytat ryby, no tak jsem šla s nimi. Oni mě tam nechali a utekli mi. To byla celá parta kluků. No a já jsem šla s brekem, žádnou rybu... a tak to bylo. My jsme byly dvě holky a táta chtěl kluka. No, a tak pro něj byl Ríša jako vlastní syn. Denně s ním chodil střílet do revíru.“⁷ Od Glazarovy dcery Pavly, o které se zmíním zakrátko, jsem se dozvěděl, že její otec házel Irce kočku do obličeje, když jej zavřela na záchodě.⁸

Podle Irky byl Ríša v Izraeli, kam sama vycestovala již v roce 1947, aby procestovala svět, a nakonec se vrátila opět do Prahy, jen jednou. V posledních letech před jeho smrtí však za Glazarovými často jezdila do švýcarského Allschwilu. Tam jí prý bratranec řekl, že píše nějakou knihu, ale že už ji nejspíše nedopíše. Pak dodala: „Už předtím se pokusil o sebevraždu. [...] On četl a seděl u toho počítače. A taky napsal ty vtipy.“⁹

Glazarova dcera Pavla uvedla, že po příjezdu do Švýcarska bydleli s rodinou několik let nedaleko Bernu, přičemž otec se do zaměstnání dopravoval autem. Ve Švýcarsku si našli přátele, s nimiž se Pavla stýká dodnes.

Po smrti Glazarovy ženy Zdenky se Pavla s bratrem Richardem rozhodli, po konzultaci se švýcarským doktorem, který byl současně Glazarovým přítelem, že by bylo pro jejich otce nejlepší, aby se přemístil do Prahy.¹⁰ Tuto situaci popsala Irka následovně: „To bylo před Vánoci. Chtěla jsem strávit Vánoce

---

⁷⁾ Z autorova rozhovoru s Irenou Ravelovou ze dne 15. 2. 2009 v Praze.

⁸⁾ Z autorova rozhovoru s Pavlou Fröhlich-Glazarovou ze dne 21. 12. 2008 v Přelouči.

⁹⁾ Z autorova rozhovoru s Irenou Ravelovou ze dne 15. 2. 2009 v Praze.

¹⁰⁾ Z e-mailové korespondence mezi autorem a Pavlou Fröhlich-Glazarovou ze dne 1. 2. 2019.

s ním. Tak ho přivezli sem. To jsme ještě byli někde na večerí... a to se jako zdál docela v pořádku, musím říct. No a ráno sem přišel. A já mu říkám: ‚Už jsi snídal?‘ – A on povídá: ‚Ještě ne.‘ – A já jsem tady dělala podlahu. Tak jsem řekla: ‚Tady si sedni a já jsem za pár minut hotová a přijdu dolů udělat snídani.‘ – No a on seděl a nemluvili jsme. A on říká: ‚Víš co, já jdu dolů. Já se jdu osprchovat a přijď za mnou.‘ – A já za deset minut jdu a už jsem viděla ambulanci. Celý barák vzhůru. On šel ještě výš a tam skočil.“¹¹

Okno, ze kterého Glazar vyskočil v prosinci 1997.

Nejen, že jsem měl možnost seznámit se s neobyčejně milou a chápvavou sestřenicí Richarda Glazara, ale dostalo se mi pří-

---

¹¹⁾ Z autorova rozhovoru s Irenou Ravelovou ze dne 15. 2. 2009 v Praze.

ležitosti setkat se i s jeho dcerou Pavlou. Citlivou a svého otce nadevše ctící ženou žijící ve Švýcarsku. S Pavlou jsem navázal kontakt již v létě roku 2008 potom, co mi na ni její bratr, Richard Glazar Jr., poskytl e-mailovou adresu.

Již v první zprávě z 31. července 2008, kterou jsem od Pavly obdržel, mě varovala, že znala svého „otce, bez Treblinky. U nás doma se nikdy o tom, co tam zažil, nemluvílo. Až posledních pár let, když máma nemohla, jsem s tátou na jeho přednášky chodila já. Bylo to otřesné! A ještě dnes se mi o tom zdá. Já chápu, co po smrti naší mámy udělal, ale přesto si ještě pořád dělám výčitky, že jsem tomu nezvládla zabránit. Náš táta bez mámy nemohl existovat. Mám toho tak moc v hlavě, co bych Vám ráda sdělila, ale takhle neosobně, po e-mailu, se mi to nelíbí. Nevím, jak bych své pocity jinak vyjádřila. E-maily jsou pro mě na sdělování fakt a ne k diskutování věcí, které se mě tak moc dotýkají. Kontakt na vdovu po Karlovi Ungrovi¹² mám. Karel krátce po přechodu do důchodu zemřel na rakovinu. Karel se nikdy o Treblince nechtěl bavit! Já naprosto chápu proč, a nikdo, kdo něco takového nezažil, mu to nemůže zazlívát!!!¹³

Citlivost Pavly dokládá toto její vyznání: „Vše, co se týká Treblinky a mých rodičů mě hrozně bere. Připadám si jako můj táta. Máma mu říkávala: ‚Vždycky, když píšeš tu knihu, tak jsi z toho nemocný.‘ A u mě je to stejné. Ale tím se nenechám odradit. Táta to dělal, aby se to, co se stalo, nikdy nezapomnělo. Protože když se to zapomene, tak se to může stát znovu. Z dia-

---

¹²⁾ Druhý dohledaný český přeživší Treblinky, který zemřel již v osmdesátých letech.

¹³⁾ Z e-mailové korespondence mezi autorem a Pavlou Frohlich-Glazarovou ze dne 31. 7. 2008.

mantů¹⁴ nechal táta udělat prstýnek, který má máma neustále nosila. Tři dni před svou smrtí mi ho dala a od té doby ho stále nosím. Nosím i její snubní prstýnek, který mi táta po její smrti dal na levý prsteníček. Krom toho nechal Karel Unger pro svou ženu Janku udělat skoro stejný prstýnek. I jemu se podařilo propašovat diamanty z Treblinky.¹⁵

Na doporučení Pavly jsem navštívil Národní archiv v Praze, abych si zblízka ohmatal hmotné pozůstatky, které s sebou Glazar přivezl z poválečných návštěv místa, kde stál kdysi vyhlazovací tábor. Nejvíce na mě zapůsobily zbytky lidských kostí a treblinský písek, o kterých se Glazar zmínil ve své knize.¹⁶ Kromě zmíněného materiálu jsem narazil i na soubor zajímavých fotografií, z nichž jsem nabyl dojmu, že Glazar musel místo bývalého tábora navštívit alespoň dvakrát. Jeden snímek totiž zřetelně ukazoval bílé temeno lidské lebky, o kterém se Glazar zmínil ve své knize jako o nálezu, který učinil během své návštěvy Treblinky v druhé polovině padesátých let.¹⁷

---

¹⁴ O diamantech z Treblinky psal Richard Glazar ve své knize: „Milý pozorný čtenáři, kterému v mém vypravování neušly ony čtyři malé brilianty z Treblinky, zamáčknuté do holicího mýdla v kožené taštičce s holicí soupravou, i džbáněk s věnováním milé tetě Julii z období náletů na německá města. Jak jsme si s Karlem slíbili, zachránili jsme se pomocí oněch briliantů. Rozdělili jsme si je. Prsten, do kterého byly později vsazeny, zašlá kožená taštička a zdobený měděný džbáněk zůstanou rodinnou památkou, o které se bude vypravovat. Vyprávění bude možná začínat: ‚Treblinka – zní to jak v dětské říkance.‘“ GLAZAR, Richard, *Treblinka, slovo jak z dětské říkanky*, Praha 2007, s. 375.

¹⁵ Z e-mailové korespondence mezi autorem a Pavlou Frohlich-Glazarovou ze dne 4. 8. 2008.

¹⁶ Srov.: „Poklekám na kraji mělké, zasypané jámy, abych nabral hrst písku s tmavšími pórovitými odštěpky.“ GLAZAR, R., *Treblinka...*, s. 361.

¹⁷ Srov.: „Podzim 1957 – Při služební cestě do Varšavy se mi podaří dostat se autem až do Treblinky – oklikami, protože mostek od Malkinie přes Bug

Lidské kosti, které Glazar přivezl z Treblinky.

Na jiných fotkách pózuje před hlavním treblinským monumentem, který však byl odhalen teprve v roce 1964. Také mne překvapily hromadné fotografie ze setkání s jinými treblinskými přeživšími. Nejvíce mě potěšila ta, na které je se Samuelem Willenbergem. Jednalo se o fotografii, o kterou Samuel Willenberg projevil během jednoho z našich setkání obzvláštní zájem, a nenechal se odbýt, dokud jsem mu neposlal její kopii.

O poválečných cestách svého otce do Treblinky mi toho Pavla mnoho říct nemohla. Zmínila se pouze o jedné jeho návštěvě z devadesátých let. Potvrdila také, že před rokem 1969 byli její rodiče v Izraeli. To zřejmě tehdy se setkal Glazar s Willenber-

---

je stále ještě stržen od doby, kdy tu přešla válečná fronta. Nic než zvlněná planina, z které tu a tam vyrážejí zákrsky borovic.“ Tamtéž, s. 361.

gem a dalšími svědky Treblinky. Ostatně se jednalo o událost, kterou mi velice detailně popisoval sám Willenberg během každého našeho setkání.

Ve svých prvních e-mailech popsala svého otce jako nejupřímnějšího člověka, „kterého jsem kdy poznala. Je těžké to takhle písemně vysvětlit. Každopádně, při výpovědích o Treblince říkal jen to, co mohl přísahat. Bylo velice obdivuhodné, že zůstal objektivní, bez jakékoliv touhy po pomstě. To vyčteš také v jeho knize. To není odsuzování toho, co se stalo, nýbrž popis toho, co se dělo v Treblince! Možná, že tenhle postoj mu nepřinesl velkou oblibu u druhých, co přežili Treblinku. [...] Mimo táty a Karla Ungra neznám nikoho z Treblinky. A Karel se o Treblince vůbec nikdy nechtěl bavit“.¹⁸

Osobně jsem se s Pavlou setkal 21. prosince 2008, den po jedenáctém výročí smrti jejího otce. Do Přelouče u Pardubic jsem dorazil hladce. Pod příkrovem soumraku jsem se vydal najít dům, ve kterém na mě Pavla už čekala. Cestou jsem se zastavil v místním obchodě, abych koupil láhev bílého vína. V jedné z bočních ulic jsem spatřil neomítnutý barák, který měl být rozpoznávacím znakem pro místo našeho setkání. Před domem stál velký osobní automobil se švýcarskou poznávací značkou. Bylo zřejmé, že jsem na místě. Po schůdcích jsem vystoupal k útulnému domečku a zaklepal. Dveře otevřela mladá paní a s úsměvem mě pozvala dál. Řekla, že Pavla čeká v kuchyni. Jakmile jsem vstoupil do místnosti, ihned jsem zrakem utkvěl na ženě, kterou jsem dosud osobně neviděl, a přesto ji tak dobře znal z fotek na internetu. Byla docela stejná. Paní ve středních letech se středně dlouhými vlasy a charak-

---

¹⁸⁾ Z e-mailové korespondence mezi autorem a Pavlou Frohlich-Glazarovou dne 25. 8. 2008.

teristickým oranžovým přelivem, dokonale ladícím s její motorkářskou mikinou. Byla to Pavla, Glazarova dcera, jež mi nabídla tykání už po prvních e-mailech, které jsme si mezi sebou vyměnili.

Pavla se svěřila, že se našeho setkání velice obávala. Už předtím mě upozornila, že bude velice těžké získat si její důvěru. Zakrátko však v již družném rozhovoru popisovala, jak se vlastně setkali její otec s matkou Zdenkou: „Někde byl nějaký mejdan. A máma byla vždycky taková do srandy – to jsem po ní trochu zdědila taky. A její známí říkali: ‚Podívej, je tady takovej hroznej komouš, a takovej nesrandista, hele, udělej něco, jo!‘ Takže máma za ním šla a vykládala mu nějaký vtíp – to vím ještě který – načež táta jí potom vykládal ještě ohavnější vtipy. Takže tak se seznámili někde na mejdanu. V Praze, protože babička Bergmanová bydlela potom v Praze. Pocházela odtud z Chvaletic. V třiadvacátém, když jsem jela poprvé zase do Čech, já vůbec nevěděla, co a jak. Jela jsem někam do školy vodního lyžování. Znamý mi vysvětlil, kudy se tam jede, a já jela na Mělice do školy vodního lyžování. Pak jsem se tady seznámila se všemi těmi lidmi a moc se mi tady líbí. A tak jsem zjistila, že tátova rodina pochází tady od Kolína z Chvaletic, z tohoto kraje.“¹⁹

Glazarovi zůstali v Československu do roku 1969, kdy emigrovali. Pavla na to vzpomínala těmito slovy: „My jsme utekli třetího února šedesát devět. Protože když sem Rusáci přišli, tak my jsme s mámou a bráchou byli v Mariánských Lázních. To byly zrovna prázdniny. U Mariánských Lázní se otevřely hranice. Bylo to pár metrů a my jsme mohli jít. Všich-

---

¹⁹⁾ Z autorova rozhovoru s Pavlou Fröhlich-Glazarovou ze dne 21. 12. 2008 v Přelouči.

ni tam šli a chtěli nás vzít s sebou, ale máma říkala: „Ne, nepřichází v úvahu.“ A nikdo to nechápal. My byli tenkrát ještě mladí. Ještě jsme to tak nebrali. No, a tak jsme šli zpátky. Chápu, proč musela máma za tátou zpátky, protože ten by to už tenkrát nepřežil, kdyby ho tam... a ještě k tomu s těma Rusá-

Ukrajinský strážný.

kama! Vždyť přeci v té Treblince byli Ukrajinci.²⁰ A když ti Rusáci přišli do Prahy, bylo to hrozné. Táta mě vodil do školy. Ze Zbrojnické ulice na Norbertov. A vodil mě i ze školy. Já nesměla vůbec nikam sama. [...] Ukrajinec nebo Rus, to je mi putna. Jsou tady ti samí, co jsem zažil tam. A hotovo.“²¹

Ze zřejmých důvodů mě také zajímalo, jestli Pavlin otec mluvil polsky. Na to odpověděla: „Ne, pokud já vím, tak táta nikdy polsky neuměl. Pamatuju se, když jsem s ním byla jednou v New Yorku, že nás tam vozil nějaký polský taxikář. No

a táta se s ním domlouval rukama nohama.“²² Když jsem se Pavly dotázal na její vztah k Treblince v kontextu s prožitky jejího otce, odvětila: „Hele, podívej se, Treblinka u mě doma ni-

²⁰⁾ Táborovou stráž tvořili Ukrajinci, spolupracující s Němci.

²¹⁾ Z autorova rozhovoru s Pavlou Fröhlich-Glazarovou ze dne 21. 12. 2008 v Přelouči.

²²⁾ Tamtéž.

kdy nebylo téma. Já vím tak útržkovitě, co jsem si přečetla v té Treblince [otcově knize]. Já vím úryvkovitě, co táta tenkrát vykládal, ale my jsme o tom doma nikdy nemluvili, nikdy ne. Já si pamatuju, že tenkrát v Praze, když jsem ještě byla malá, tak táta vždycky zasmušile seděl v posteli, takhle měl stoleček v posteli a psal, něco psal, a máma se pokaždé hrozně rozčilovala a říkala: ‚Vždycky, když pracuješ na té knize, tak seš z toho nemocný.‘ To si pamatuju. A to jsem nevěděla, o co šlo.“ Později „na všech těch přednáškách, co měl táta, i ve Švýcarech, mě bral s sebou. Já jsem s ním chodila, protože mě potřeboval. Ale každopádně, táta dělal přednášky ve školách, na univerzitách a bůhví kde. A ty sály byly vždycky plné, ti lidi byli vždycky úplně vyřízení. Oni poslouchali, ani mu do toho nemluvili. Nejdřív vůbec žádné otázky nekladli, nejdřív bylo ticho, a pak úplně pomalu začala diskuze, a já jsem se vždycky dívala. Pokaždé jsem seděla v první řadě, aby mě otec viděl. Začala diskuze s obrovským respektem.“²³

Pavla byla v blízkém vztahu také s druhým českým přeživším Treblinky, Karlem Ungerem. K odchodu jejich rodiny z republiky řekla: „Odjeli do Jižní Ameriky. Karel byl sládek, vyučený v Plzni v pivovaru, a odešli do Uruguaye, Paraguaye? Myslím, že do Paraguaye. A právě, že byl sládek, tak tam dělal v pivovaru. No a pak se dostal do sladovny a dostal místo u Great Western Malting Company, největší sladovny v Severní Americe. Nejdřív byl nahoře u Seattlu, pak byl u Portlandu, tam v těch místech, a udělal tam kariéru. Byl ředitelem a poslali ho do Los Angeles. Byl léta letoucí v Los Angeles, kde bydlí ještě jeho starší dcera, která tam zůstala, a ta mladší dcera zůstala u Portlandu. Karel vždycky šetřil na dů-

---

²³⁾ Tamtéž.

chod. Říkával, šetřím do důchodu a v důchodu začnu žít, no. Šel do důchodu, donutil Janku se přestěhovat z Los Angeles zpátky na sever k Portlandu a tři čtvrtě roku po tom zemřel na rakovinu. [...] V říjnu třiaosmdesátého jsem přišla do Baselu. A Karel tam byl čtyřiaosmdesát, pětaosmdesát, přibližně, a pak zemřel.“

Na otázku, jestli Karlova smrt zasáhla jejího tátu, odpověděla, že hrozně moc. Pro ni samotnou byl Karel „prostě strejda“. Jinak mu neřekla. „A jeho manželce, tedy vdově, říkám teto.“ Napadlo mě, jestli Karel Unger nepřemlouval Glazarovi, aby se za nimi přestěhovali do USA. Pavla mi ale vysvětlila, že „táta nechtěl. Pro tátu bylo Švýcarsko to nejjistější na celém světě. Chápu, co tím chtěl říct. Švýcarsko, to byla jistota, jediná jistota na celém světě. Neutrální. [...] My jsme nejdřív přišli do Bernu, protože tam už byli známí, kteří už před námi utekli, tak jsme byli nejdřív u nich. Pak jsme dostali – protože to nešlo, asi osm nebo devět osob v třípokojevém bytě, to při nejlepší vůli nebylo možné – tak táta vzal státní pomoc od Švýcarska. Byli jsme jeden čas ubytovaní v hotelu, ale ne v normálních pokojích, ale v podkroví pro zaměstnance. A pak našel místo a byt a přišla ta stavební recese a on dělal stavebního ekonoma. [...] Tady dělal v Akademii věd, vedl tu stavební vědeckou knihovnu. No a pak přišla ta stavební recese, tenkrát, to bylo kolem třiasedmdesátého, čtyřiasedmdesátého, přibližně tak... ztratil místo. To už mu bylo přes padesát a nemohl nic najít. Hledal po celém Švýcarsku a pak našel místo v Baselu. Nejdřív pendloval Bern–Basel, sem a tam, a pak tam vzal byt a pendlovala máma. Oni přišli dost pozdě, neměli ve Švýcarsku peníze, neměli na důchod. A tenkrát, když jsi měnil místo, tak jsi ztratil všechno, všechny ty zaměstnanecké výhody. Ten podnik, co v něm dělala máma, jí to z dobré vůle vyplatil, aby se mohla

přestěhovat do toho Baselu a najít si tam místo. A tak skončili v Allschwilu. S mými rodiči by ses nasmál! Kdybys tátu znal, tak bys nepoznal, že něco takového zažil. Táta vysvětlil, proč se nastěhovali do toho Allschwilu. Ta ulice, ve které tam bydleli, byla asi dvě stě metrů od francouzských hranic, a Francouzi mají přece perfektní červené víno, že? Tak kvůli tomu se nastěhovali tam, kde pak bydleli.“²⁴

13. února 1995 byl v periodiku *Respekt* otištěn rozhovor s Richardem Glazarem, na kterém spolupracovala i Jana Šmídová (redaktorka *Lidových novin*). Titulek rozhovoru zněl *Jsem dnes jediným na světě*. Uváděl jej stručný přehled o tom, kým je Richard Glazar, jenž byl v legendárním francouzském dokumentu Claude Lanzmanna *Šoa* uváděn jako „muž, který přežil Treblinku“. První otázka na Richarda Glazara zněla, jak se dá žít v pekle Treblinky? V odpovědi Richard mimo jiné vzpomínal na to, jak byl vybrán na práci v táboře: „Když mě, už svlečeného do naha, vytáhl esesák z řady čekajících lidí, vůbec jsem nevěděl, co se děje. Půl hodiny nato jsem se šeptem při práci zeptal partáka, co se stalo s těmi, kteří se mnou přijeli v transportu. Pošeptal mi zpět, že jsou už všichni mrtví. Nešlo mi to do hlavy. Ale cítil jsem, že všechno kolem mě je obrovské vlnobítí, kterému se nesmím vzpěčovat, jinak okamžitě zajdu. Musím si na vlny lehnout a ony mnou budou pohybovat samy. A tak se mi podařilo přežít ty první, nejdůležitější chvíle. Pak už jsem věděl všechno: zbytek byla jen snaha udržet se naživu další minutu, další hodinu, další den,“ svěřil se Glazar. Na to, proč z tolika lidí přežil právě on, odpověděl: „Když chcete zahubit mraveniště s milionem mravenců, nikdy se vám to nepodaří úplně. Podle statistické zákonitosti a matematické

---

²⁴⁾ Tamtéž.

pravděpodobnosti někde úplně vespod pár mravenců přežije. Jsou všelijak pochroumaní, ale žijí. To je zákonitost. Ale je tu ještě náhoda. Jeden z těch mravenců se jmenuje Richard Glazar. Musí dojít ke spojení zákonitosti s náhodou. Jedině tak člověk přežije. Já jsem tady jen náhodou. Měl jsem prostě štěstí. Celý život jsem měl štěstí.“

Nepřesně však vyzněla otázka tazatele: „Přežilo vás čtyřiapadesát, ale svědectví jste nakonec sepsal jen vy sám. Ty ostatní to tolik netrápilo?“ Richard Glazar na ni odpověděl po svém: „Z těch, kdo přežili, jsme byli jen dva, já a můj kamarád Karel Unger - ze ‚Západu‘, z Československa. Všichni ostatní pocházeli ze zbědovaných končin východního Polska. Byli to lidé prostí, utváření podmínkami, v nichž žili. Jejich osud se odehrával v naprosté izolovanosti od ostatních, v dobrovolných ghettech, jimž se říkalo štetly. Dát na papír zkušenost s Treblinkou byl úkol nad jejich síly. Vždyť oni měli problémy už s výpovědí před mezinárodním tribunálem. Neuměli pořádně německy, jejich mateřštinou bylo jidiš, jejich život byl prorostlý květnatou fantazií. Toho právě využívali obhájci esesáků - některé z těch svědků soud vůbec nevzal do přísahy.“²⁵

Tehdy nebyl Glazar jediným stále žijícím svědkem Treblinky, což on sám ani netvrdil, ale mezi zachráněnými byli navíc mnozí, kteří „dali svou zkušenost s Treblinkou na papír“ stejně tak, jako on. Nelze také souhlasit s tvrzením, že ostatní přeživší pocházeli ze zbědovaných končin Polska. Sám Richard Glazar se po válce setkával s mnohými svými spoluvězni z Treblinky, a po válce, a vlastně po celý svůj další život, byl mimořádně aktivní v záležitostech týkajících se historie tohoto tábora.

---

²⁵⁾ LAMPER, Ivan – ŠMÍDOVÁ, Jana, *Jsem dnes jediný na světě*, in: Respekt, 7/1995.

Proč to vše zdůrazňuji? Protože to byl právě tento článek z *Respektu*, který jsem tehdy nevstřebal s potřebnou dávkou nadsázky, s níž by měl čtenář přistupovat k produktům z žurnalistické dílny. Na nějakou dobu tak ve mně zanechal pocit, že již v roce 2000, resp. 1997, nebyl na světě žádný očitý svědek Treblinky. Byl jsem ve vzduchoprázdnu s pocitem konce své cesty za setkáním s přímými pamětníky tohoto hrůzu nahánějícího tábora, která vlastně ani pořádně nezačala. Inu co. Ze stejného článku jsem se alespoň dozvěděl, proč jsem během své první cesty do Treblinky našel bývalý tábor ve stavu velkolepého památníku a s absencí jakýchkoli původních objektů. Richard Glazar to stručně vysvětlil následovně: „Treblinka má svůj zvláštní krutý svéráz. Byl to čistě vyhlazovací tábor: žádná selekce, žádné tetování, z transportu bylo vybráno pro otrocké práce jen pár jedinců. Lágr nevešel dostatečně ve známost, je dnes už více méně zapomenutý, a tak trochu ve stínu Osvětimi. Mimo jiné proto, že byl už v době vzpoury v srpnu 1943 zničen a zapálen. Myslím, že by tenhle zoufalý vzdor několika stovek otroků neměl zůstat zapomenut. Česká veřejnost by také měla vědět, že při přípravách a při samotné vzpouře hráli velice významnou roli českoslovenští občané: Rudolf Masárek z Čech a Želo Bloch ze Slovenska.“²⁶

V Treblince i Sobiboru propukly nezávisle na sobě vězeňské vzpoury, které fakticky započaly likvidaci obou táborů. V Treblince propukla vzpoura 2. srpna 1943, v Sobiboru 14. října téhož roku. Obou vzpour se účastnilo několik set vězňů, přičemž útek se zdařil jen některým. Do treblinské vzpoury se zapojili vězni ze všech táborových částí, tedy i Totenjuden od plynových komor. V Sobiboru byli vězni z vyhlazovacího

---

²⁶⁾ Tamtéž.

sektoru z účasti na vzpouře vyloučení. Jakkoli se v Treblince snažil velice úzký vězeňský výbor vzpouru zorganizovat, nakonec se proměnila v chaotický úprk doprovázený ohněm pulzujícím táborem, ve kterém hořely dřevěné táborové objekty zapalené samotnými vězni. Plynové komory se však nepodařilo zlikvidovat. Posloužily tak k likvidaci posledních transportů, které sem přijely v druhé polovině srpna z ghetta v Białystoku. Poté byl tábor do listopadu 1943 demontován. V Sobiboru proběhla počáteční fáze vzpoury úspěšněji než v Treblince. Vězňům, pod vedením zkušených sovětských válečných zajatců židovského původu, se podařilo tajně eliminovat několik členů táborového personálu, než se i zde strhla vzpoura ve zběsilý útěk přes ostnaté dráty a minová pole, kde přišlo o život mnoho útlíkářících vězňů. Ani z Treblinky, ani ze Sobiboru nepřežilo po delší dobu po útěku více než 85 vězňů. Ještě méně se jich dočkalo konce války.

Osudové setkání se Samuelem Willenbergem

Samuela Willenberga jsem poprvé spatřil v anglickém dokumentu *Cesta k Treblince* někdy v roce 2001. Energický muž s šedými vlasy a velkými brýlemi na nose, za nimiž vykukovaly jasně modré oči. Ostře řezané rysy ve tváři umocňoval šedivý knírek. Stál na pomezí bývalého treblinského sektoru smrti, tzv. Totenlageru, a svou pronikavou polštinou vyprávěl o zážitcích z Treblinky. Při tom jej střídaly prostřihy na jeho vlastní nákresy lazaretu a přijímací oblasti tábora, které dominovalo třídicí prostranství, s tajemným a neúplným Totenlagerem na horizontu.

Je to zvláštní, ale jak Willenberg, tak Glazar se v médiích objevili jako poslední svědci Treblinky. Jeden z pozdějších dokumentů, který vznikl o Samuelu Willenbergovi, byl nazván *Ostatni świadek*,²⁷ tedy *Poslední svědek*, a to v době, kdy ještě posledním nebyl. Jako by však tento dokument anticipoval, na dlouhá léta dopředu, že jednoho dne skutečně posledním bude.

Chtěl jsem jej slyšet, promluvit si s ním, když už jsem neměl možnost setkat se s Richardem Glazarem. Právě pro tuhle příležitost, stejně jako kvůli dalším výpravám po nacistických táborech, které jsem zahájil onou cestou do Treblinky, jsem se začal učit polsky. Tento jazyk jsem studoval intenzivně z knih a také se pouštěl do svých prvních překladů polskojazyčné literatury s tematikou nacistických táborů, které jsem si s sebou přive-

---

²⁷⁾ *Ostatni świadek*, režie Michał Nekanda-Trepka, 2002, 51 min.

zl z řady výprav do Polska. Ty následovaly jedna po druhé. Už jsem nechtěl, aby se opakovala situace bezradnosti, kdy jsem na své první výpravě do Treblinky nebyl schopen říci polsky jedinou souvislou větu a vůbec jsem Polákům nerozuměl. Věděl jsem, že napříště se budu muset zařídit tak, abych tento frustrující nedostatek odstranil.

Rozhodl jsem se Willenberga vypátrat a setkat se s ním. Byl to Edward Kopówka, vedoucí Muzea Walki i Męczeństwa w Treblince, který mi poskytl Willenbergovo telefonní číslo. To jej umísťovalo do Jeruzaléma. Kopówka mne však zároveň varoval, že číslo je velmi staré a nemuselo by fungovat. A měl pravdu. Musel jsem se tedy spolehnout sám na sebe.

Aktuální kontakt na Willenberga jsem poté získal doslova detektivní cestou. Psal se rok 2001. Zvolil jsem postup, který mi tehdy – jakkoli podivně to může znít – připadal nejjednodušší: obvolat všechny Willenbergy v Izraeli. Nežertuji, tenkrát jsem to skutečně udělal. Na druhou stranu musím říct, že jich nebylo mnoho, což mé šance na úspěch podstatně zvýšilo. Na mezinárodních informacích jsem si zjistil čísla všech Willenbergů ve Svaté zemi. Myslím, že se mi do rukou nedostalo žádné takové, které by souhlasilo s celým Willenbergovým jménem. Začal jsem tedy.

Bylo zajímavé, a zároveň tak trochu vzrušující obvolávat nic netušící lidi a polsky se jich ptát, zda náhodou neznají Samuela Willenberga z Treblinky. Ještě zajímavější pak bylo, když se mi během pátrání konečně podařilo narazit na jakousi paní, která mluvila polsky. V ten okamžik jsem si myslel, že jsem u cíle, ale mýlil jsem se. Došlo jen ke shodě náhod. Když se mnou ona paní hovořila, svěřila se, že má mnoho přátel, kteří prošli koncentračními tábory za druhé světové války. Nikdo z nich však nebyl v Treblince. A Samuela Willenberga také neznala.

Po několika dnech, strávených v telefonní budce anebo doma u pevné linky, zvedl sluchátko konečně přímo on.

Dodnes si vzpomínám, jak jsem se jej polsky zeptal: „Jste z Treblinky?“

A on odpověděl se svéráznou samozřejmostí: „Ano.“

Podářilo se! Radostně jsem s ním začal rozmlouvat, vyptával se jej na nezákladnější věci spojené s Treblinkou a cítil zadosti- učinění, které mnou doslova vibrovalo. Našel jsem člověka, který viděl Treblinku. A to byla jedna z prvních věcí, se kterou jsem se mu svěřil. Řekl jsem mu, že jej obdivuji za to, že byl v Treblince a dokázal ji přežít, že ji viděl na vlastní oči.

Od té doby jsem Willenbergovi volal často. Stali se z nás přátelé. Zajímavý hovor, který jsme spolu v tomto období vedli, souvisel s natáčením dokumentárního filmu FAMU s názvem *Zlopravěstné dítě*.²⁸ Celý náš rozhovor se natáčel na zvukovou pásku, část byla zachycena na filmový pásek. Před tím, než se jelo naostro, jsem Willenberga požádal, jestli mu nebude vadit, bude-li nás při rozhovoru natáčet televize. Nevadilo mu to, a tak jsme se do toho pustili. Otázky jsem kladl podle sebe. Nejdokladněji na mě zapůsobil Willenbergův zpěv treblinské hymny „Fester Schritt und Tritt...“, kterou jsem tehdy poprvé slyšel zpívat naživo někoho, kdo ji kdysi zpíval i v Treblince. O několik let později jsem v Lanzmannově *Šoe* slyšel tutéž hymnu zpívat bývalého esesáka Franze Suchomela.

Samuel Willenberg se narodil v roce 1923 v Čenstochové, kde učil jeho otec umění na základní škole. Willenbergova matka, Ruska ortodoxního vyznání s aristokratickým původem, se usadila v Polsku během revoluce. V šestnácti letech, když vypukla druhá světová válka, se Willenberg dobrovolně přihlásil

---

²⁸⁾ *Zlopravěstné dítě*, režie Lucie Králová a Miroslav Novák, 2002, 37 min.

do polské armády. V Chełmu byl zraněn. Willenbergova rodina se rozešla v Čenstochové po zatčení jeho dvou sester. Samuel Willenberg se uchýlil do opatowského ghetta, odkud byl v říjnu 1942 deportován do Treblinky. Brzy se aktivně zapojil do táborového podsvětí a pracoval v třídícím a maskovacím

Samuel Willenberg v uniformě polské armády.

komandu.²⁹ Přestože byl během vzpoury zraněn – byl střelen do nohy – podařilo se mu proniknout do lesa, až se nakonec dostal do Varšavy, kde se znovu shledal se svým otcem a pak se svou matkou. Účastnil se polského povstání v srpnu 1944 a společně s partyzány bojoval v Kampińském lese. Po osvobození Polska se připojil k polské armádě, kde sloužil až do roku 1947. V roce 1950 opustil Polsko a společně se svou ženou a matkou se usadil v Izraeli.³⁰

---

²⁹⁾ Podobná komanda působila v Sobiboru i v Treblince. V Treblince je Němci nazývali Tarnung. Komanda sloužila ke sběru čerstvých větví pro výplety táborového oplocení. Je zřejmé, že komando pro výplet oplocení působilo taktéž v Belžecu, jak vyplývá z následující citace: „Ze strany všeobecně používané železniční tratě byl ostnatý drát zacloněný posekanými větvemi, aby se zabránilo pohledu na tábor.“ KUWAŁEK, Robert, *Obóz zagłady w Belżcu*, Belžec 2005, s. 14. V Belžecu a Sobiboru se však tato komanda jmenovala Waldkommando.

³⁰⁾ <http://www.holocaustresearchproject.org/ar/treblinka/treblinkarememberme.html> [2018-2-14].

V červnu 2002 jsem odjel do Izraele. Strávil jsem v této zemi celý rok. V lednu 2003 jsem se rozhodl, že konečně navštívím Willenberga osobně. Jakmile jsem mu zavolaal, abych si s ním domluvil schůzku, náhle nejevil o setkání zájem, což jsem shledal velice zvláštním, protože jindy se ke mně choval mimořádně přístupně. Teprve jeho žena Ada jej přesvědčila, aby se setkáním souhlasil. Později jsem s ním zažil několik podobných situací, kdy se ke mně choval jako k „cizímu“ a jindy zase jako k příteli. Tato vlastnost, nebo spíše je to jen můj subjektivní názor, se však dá s úsměvem přehlédnout – když si uvědomíme jeho věk a prožitky, měl na podobné chování právo.

Bylo 16. ledna 2003. Den, kdy jsem se měl konečně setkat se Samuelem Willenbergem. Podle mých zjištění tehdy žilo přinejmenším ještě deset pamětníků Treblinky: Samuel Willenberg, Kalman Teigman, Elijahu Rosenberg, Pinchas Epstein, Soňa Lewkowiczová, rozená Grabiński, Broňka Sukno, Józef Czarny, Chil Rajchman, Edward Weinstein a Chajm Sztajer. Vydal jsem se z Eilatu do Tel Avivu, kde Willenberg bydlel se svou ženou. Do té doby jsme se znali jen z telefonických rozhovorů. Uplynulo hodně přes rok, kdy jsme spolu takto poprvé mluvili.

Onoho odpoledne, obeznámen s názvem ulice, v níž bydlel, krácel jsem po pusté pláži a s napětím pozoroval zpěněné hřebeny vln Středozevního moře. Místy jsem viděl skupinky surfařů, kteří bojovali s rozbouřenou vodou mezi kamennými lamači vln. Vodní tříšť tryskala ve vysokých gejzírech vzhůru k azurovému nebi, tu a tam zbrázděnému načechranými vátými mraky.

Byl jsem jen se svými myšlenkami. Tak dlouho jsem se o Treblinku zajímal, avšak dosud jsem se nesetkal s nikým, kdo by tento tábor viděl na vlastní oči. S nikým, kdo v něm